

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Науково-дослідного
інституту інформатики і права
Національної академії правових наук
України,
доктор юридичних наук, професор

В.Г. Пилипчук

« 25 червня 2020 р.

ВИСНОВОК

Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України щодо дисертації Костенка Олексія Володимировича на тему: «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг», поданої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», затвердженої Вченою радою Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України 24 січня 2018 року (протокол № 1) та уточненої Вченою радою Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України 30 жовтня 2019 року (протокол № 7)

ВИТЯГ

з протоколу засідання фахового семінару Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України № 2 від 30 червня 2020 р.

ПРИСУТНІ:

Наукові працівники НДІІП НАПрН України: Баранов О.А. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (науковий керівник); Беланюк М.В. – кандидат юридичних наук; Беляков К.І. – доктор юридичних наук, професор; Богуцький П.П. – кандидат юридичних наук, доцент; Довгань О.Д. – доктор юридичних наук, професор (рецензент); Доронін І.М. – кандидат юридичних наук, доцент; Золотар О.О. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (рецензент); Корж І.Ф. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник; Пилипчук В.Г. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України; Скулиць Є.Д. – доктор юридичних наук, професор; Фурашев В.М. – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник; Ященко В.А. – доктор юридичних наук, професор.

З присутніх – 8 докторів наук та 4 кандидатів наук – фахівців за профілем поданої на розгляд дисертації.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

Обговорення дисертаційного дослідження аспіранта Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України України Костенка О.В. на тему: «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг», виконаного у Науково-дослідному інституті інформатики і права НАПрН України на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» щодо його рекомендації до розгляду та захисту в разовій спеціалізованій вченій раді.

СЛУХАЛИ:

Доповідь Костенка О.В. про результати виконаного дослідження, який у своєму виступі ознайомив присутніх з основними положеннями дисертаційної роботи «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

У своїй доповіді Костенко О.В. обґрунтував актуальність обраної теми, теоретичне та практичне значення результатів дослідження, ознайомив присутніх із структурою дисертації, обґрунтував актуальність обраної теми дослідження, сформулював його мету та завдання, охарактеризував основні положення, що відображають наукову новизну дослідження, висвітлив наукову та практичну значущість одержаних результатів. Здобувач зазначив, що результати дослідження оприлюднені на 13-ти науково-практичних конференціях, основні положення, висновки та пропозиції, що сформульовані за результатами дисертаційної роботи, викладено у 15 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, з них 4 – у зарубіжних країнах. Як зазначив дисертант, наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що робота є першим в Україні комплексним науковим дослідженням щодо визначення теоретико-методологічних положень правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг шляхом вдосконалення національного законодавства, що сприятиме ефективній реалізації стратегії цифрової трансформації України.

Після доповіді Костенка О.В. присутніми були поставлені наступні запитання:

Беляков К.І.: До якої галузі права належать електронні довірчі послуги та електронний підпис?

Відповідь: Дякую. Розглядаючи питання належності електронного підпису та електронних довірчих послуг щодо належності до галузі права, слід зазначити, що правовідносини, які виникають під час застосування електронних підписів та електронних довірчих послуг регулюються цивільним правом.

Беляков К.І.: В роботі Ви застосовуєте вислів «правове регулювання інформаційної сфери». Можливо Ви мали на увазі правове забезпечення інформаційної сфери?

Відповідь: Застосовуючи вислів «правове регулювання інформаційної сфери» мав на увазі саме правове забезпечення інформаційної сфери, тому даний вислів буде скориговано в роботі.

Золотар О.О.: В роботі у 1 розділі і у анотації двічі зустрічається така теза: «законотворці рухаються виключно у напрямку інтеграції українського законодавства в законодавче поле країн ЄС» і «ігнорування інтеграції в загальносвітові інформаційно-комунікаційні структури». В одному реченні Ви порівнюєте законодавче поле з одного боку, а з іншого інформаційно-комунікаційні структури. Яким чином Ви бачите інтеграцію українського законодавства в загальносвітові інформаційно-комунікаційні структури?

Відповідь: Дякую. Україна уклала Угоду про асоціацію із Європейським Союзом. Положення Угоди також прямо стосуються сфери електронного підпису та електронних довірчих послуг, а саме: статтею 140 задекларовано, що сторони підтримують діалог з питань регулювання електронної торгівлі, що включає питання визнання сертифікатів електронних підписів, виданих населенню, та сприяння розвитку послуг транскордонної сертифікації. На виконання Угоди прийнято Закон України «Про електронні довірчі послуги», в якому процедури транскордонного застосування електронних довірчих послуг синхронні до вимог Регламенту (ЄС) № 910/2014 Європейського Парламенту та Ради щодо електронної ідентифікації та трастових сервісів для електронних операцій на внутрішньому ринку та скасування Директиви 1999/93/ЄС». В той же час законодавство інших країн в сфері електронного підпису має суттєві відмінності від Регламенту (ЄС) № 910/2014 та Закону України «Про електронні довірчі послуги». Зважаючи на це Україні доцільно розробити нові, універсальний механізм правового забезпечення електронних підписів та електронних довірчих послуг.

Золотар О.О.: Серед важливих проблем існуючої моделі регулювання суспільних відносин у сфері електронного підпису Ви називаєте відсутність єдиного глосарію правових норм та дефініцій у галузі електронного підпису. Що Ви маєте на увазі під єдиним глосарієм правових норм та дефініцій? Можна говорити про глосарій дефініцій, але не правових норм.

Відповідь: Цілком погоджують із висловленим зауваженням.

Довгань О.Д.: Як Ви розумієте такі терміни як «правові основи», «правове регулювання», «правове забезпечення» та які відмінності між ними?

Відповідь: Дякую. Під «правовим регулюванням» слід розуміти здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорону і розвиток. Що стосується терміну «правове забезпечення», то воно визначається методологічним та доктринальним забезпеченням, розробкою концепцій, виданням законів та інших актів законодавства, належною реалізацією норм законодавства за допомогою відповідних державних інституцій, судової системи. Правовою основою діяльності суб'єктів є Конституція України, закони та інші нормативно-правові акти України, відповідні міжнародні правові акти, визнані Україною.

Довгань О.Д.: У дисертації по тексту зустрічається термін «транскордонний режим електронних довірчих послуг». Закон України «Про електронні довірчі

послуги» регулює відносини, що виникають між юридичними, фізичними особами, суб'єктами владних повноважень у процесі надання, отримання електронних довірчих послуг, процедури надання цих послуг, нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг. Що є предметом Вашого дослідження: транскордонний режим електронних довірчих послуг чи правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг?

Відповідь: Цілком погоджують із висловленим зауваженням. Предметом дослідження є правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг.

Корж І.Ф. У роботі Вами поставлено завдання розробити соціально-правову модель суспільних відносин у сфері електронного підпису та електронних довірчих послуг. Поясніть, що це за модель? До суспільних відносин належать правові, економічні, політичні, духовні, професійні та інші різновиди суспільних відносин. Можливо вести мову про удосконалення правової моделі суспільних відносин у сфері електронного підпису та електронних довірчих послуг?

Відповідь: Дякую. Цілком погоджують із висловленим зауваженням оскільки мова йде дійсно про удосконалення правової моделі суспільних відносин у сфері електронного підпису та електронних довірчих послуг.

Корж І.Ф. В роботі зустрічається термін «техніко-юридичне регулювання». Поясніть, чому Ви застосовуєте цей термін, а не «правове регулювання»?

Відповідь: Цілком погоджують із висловленим зауваженням. Сфера електронних довірчих послуг та електронних підписів регулюється значною кількістю нормативно-правових актів, з яких досить значна частка містить суто технічні норми та вимоги. Зважаючи на це вони по суті є актами технічного регулювання і у той же час формально є актами правового регулювання.

Пилипчук В.Г. У чому полягає наукова новизна Вашої роботи. Яке наукове завдання вирішено?

Відповідь: Дякую. Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у тому, що вона є першою в Україні комплексною науковою працею, в якій вирішується важливе наукове завдання з формування теоретико-методологічних та практичних положень щодо правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг шляхом удосконалення національного законодавства, що сприятиме ефективній реалізації стратегії цифрової трансформації України.

Доронін І.М. Як Ви ставитесь до практики імплементації національного законодавства до європейського законодавства, зокрема у галузі транскордонного надання електронних довірчих послуг та електронного підпису?

Відповідь: Дякую. Безумовно практика імплементації національного законодавства до європейського має багато позитивного і необхідного, але, водночас є і певні ризики, які полягають в тому, що така імплементація повинна одночасно забезпечуватися суттєвою модернізацією чисельних підзаконних нормативних актів. Насправді ця модернізація нормативно-правової бази здійснюється дуже повільно або із протиріччями до імplementованих законів.

Яценко В.А. Як аспект новизни Ви правомірно визначаєте розробку і нової соціально-правової моделі суспільних відносин у сфері транскордонних

електронних довірчих послуг та електронного підпису, шляхом створення третьої довіреної сторони, яка гарантує надійність та достовірність правових механізмів визнання іноземних електронних підписів. Однак при цьому може виникнути проблема збереження таємниці проведення операцій, відповідальності цієї третьої сторони, і, відповідно, дотримання міжнародних зобов'язань, в яких можуть бути встановлені певні обмеження. Як Ви відноситеся до цього?

Відповідь: Дякую. Питання збереження таємниці проведення операцій, відповідальності суб'єктів щодо дотримання міжнародних зобов'язань, в яких можуть бути встановлені певні обмеження, при застосуванні правових механізмів визнання іноземних електронних підписів, регулюється законодавством України та законодавством інших країн у сфері банківської діяльності, захисту інформації та захисту персональних даних. Норми відповідних законів враховуються в загальному механізмі транскордонного надання електронних довірчих послуг та електронних підписів.

Після відповідей **Костенка О.В.** з характеристикою наукової зрілості аспіранта виступив **науковий керівник – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник Баранов Олександр Андрійович**, який відзначив, що за період навчання в аспірантурі Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України аспірант Костенко О.В. повністю виконав освітньо-наукову програму, індивідуальний план наукової роботи та індивідуальний навчальний план відповідно до Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затверджені Постановою КМ України від 23 березня 2016 р. № 261.

Баранов О.А. зазначив, що недосконалість соціальних процесів є характерною практично до всіх сегментів суспільства: державного управління, економіки, правоохоронної системи, військової сфери, охорони здоров'я, освіти, культури тощо. Тому поширеною практикою багатьох держав стало проведення різних реформ, трансформаційних перетворень у державі та суспільстві.

Одночасно, з кінця ХХ-го століття у світі широко впроваджується політика інформаційного суспільства, яка полягає у повсюдному застосуванні надзвичайно потужних можливостей комп'ютерних і телекомунікаційних технологій з метою значного підвищення ефективності діяльності в будь-якій сфері соціальної активності. Саме цифрова трансформація, що базується на використанні комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, є сьогодні складовою соціальних реформ. Світові процеси цифрової трансформації, особливо в умовах глобалізації, супроводжуються розумінням важливості і критичності проблеми забезпечення довіри у суспільних відносинах. Різні країни та міжнародні організації задля вирішення цієї проблеми протягом останніх десятиліть докладали значних зусиль щодо формування систем довірчих послуг та електронних підписів.

Але в сучасних умовах невирішеність забезпечення інтеоперабельності застосування національних систем довірчих послуг стала бар'єром для проведення національних та міжнародних соціальних трансформацій шляхом нарощування горизонтальних соціальних зв'язків у будь-яких сферах соціальної активності між суб'єктами різної юрисдикції. Причиною такого становища є

недосконалість правового забезпечення застосування систем транскордонних довірчих послуг. Таким чином, вибрана дисертантом тема дослідження є досить актуальною та такою, що представляє теоретико-прикладне значення.

Для досягнення поставленої мети і задач цієї дисертації О.В. Костенко правильно визначив об'єкт, предмет і методи дослідження, які вміло використав при вирішенні конкретних проблем теоретичного та практичного характеру у своїй дисертації.

Дисертант має достатній загальний рівень розвитку та професійно грамотно володіє вибраним арсеналом дослідження, що в кінцевому результаті, дозволило логічно сформулювати наукову новизну цієї розробки, а саме: на концептуальному рівні запропоновано нову соціально-правову модель суспільних відносин у сфері електронних довірчих послуг та транскордонного надання цих послуг; напрацьовано пропозиції щодо внесення змін до національного законодавства з метою правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг, зокрема, запропоновано: створення Державного цифрового довірчого центру; внесення додаткових суб'єктів до Закону України «Про електронні довірчі послуги», таких як Національне агентство України з питань державної служби та Державного цифрового довірчого центру; запропоновано авторське визначення понять «компрометація особистого ключа цифрового підпису», «державний цифровий довірчий центр», що сприятиме системному правовому використанню електронних довірчих послуг, підвищенню рівня довіри до електронних сервісів; удосконалено соціальну та правову модель відносин у сфері електронних довірчих послуг та електронного підпису, склад та характеристики суб'єктів правовідносин, пов'язаних з наданням транскордонних електронних довірчих послуг та використанням електронного цифрового підпису у транскордонному режимі, правові механізми запровадження загальнообов'язкової форми юридичної відповідальності підписувачів, користувачів, надавачів кваліфікованих електронних довірчих послуг, а також органів державної влади та місцевого самоврядування під час застосування електронних підписів; дістали подальший розвиток науково-теоретичні та практичні рекомендації щодо удосконалення правових механізмів державного управління у сфері електронних підписів в транскордонному режимі, пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства у частині регулювання визнання іноземних електронних підписів у транскордонному наданні електронних довірчих послуг.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані та методологічно обґрунтовані висновки за результатами дослідження можуть бути використані у науково-дослідній сфері, зокрема положення та висновки дисертації використані в процесі визначення теоретико-методологічних засад правового регулювання в умовах використання технологій інтернет речей, у освітньо-науковому процесі при викладанні навчального циклу дисциплін з інформаційного права, програм підвищення кваліфікації державних службовців за тематикою «Цифрова грамотність публічних службовців. Smart-технології», «Електронне декларування публічних службовців», «Електронне

урядування в сучасній системі державного управління», «Доступ до публічної інформації».

Автором правильно і доречно використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, на підґрунті законів діалектики та філософських категорій теорій пізнання, таких як загальнонаукові, спеціально-наукові та конкретно-наукові методи пізнання, зокрема, діалектичний метод пізнання, історичний, формально-логічний, порівняльно-правовий, системно-структурний, метод синтезу, моделювання, логіко-семантичний метод та інші.

Загалом, О.В. Костенку вдалося вибудувати наукову соціально-правову модель сучасного правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг.

Чітке знання предмету дослідження та виявлена при цьому юридична та технічна ерудиція дозволили дисертанту вивести відповідні науково обґрунтовані висновки як по розділах, так і в цілому у дисертації, а саме: необхідність юридичного врегулювання процедур транскордонного надання довірчих послуг є актуальною, напрацьовані теоретично-методологічні та практичні положення надали можливість сформулювати пропозиції щодо удосконалення національного законодавства з метою забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг.

Упорядкування законодавства дозволить:

а) поліпшити довіру у суспільних відносинах під час здійснення транскордонної взаємодії між Україною та країнами світу;

б) сприяти поліпшенню ведення бізнесу в Україні, активізувати електронну транскордонну торгівлю та інші транскордонні електронні сервіси шляхом утворення довірчого органу «Державний електронний довірчий центр»;

в) запровадити окремі види відповідальності за порушення у сфері електронних довірчих послуг та електронного підпису, що поліпшить правову гігієну та зменшить ризики вчинення правопорушень;

г) сприяти поширенню використання електронного підпису як надійного засобу електронної ідентифікації особи під час електронної взаємодії з державою;

г) покращити репутацію державних електронних сервісів, що поліпшить імідж України, як цифрової держави;

д) забезпечити цифровізацію процесів в органах державної служби та органах місцевого самоврядування;

е) спростити процедури транскордонної взаємодії у сфері електронних довірчих послуг та електронного підпису між Україною та суб'єктами аналогічної сфери різних юрисдикцій, а також доступ до внутрішніх ринків і дозволить вести транскордонну діяльність, оминувши численні перешкоди під час взаємодії з суб'єктами іноземних держав.

Автор звертає увагу на своєчасність практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів державного управління у сфері правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг в напрямку формування та закріплення у законодавстві правових підстав для притягнення до відповідальності суб'єктів суспільних та правових відносин, які беруть участь у створенні, одержанні, використанні, зберіганні та знищенні електронних підписів,

а також необхідність розширення нормативно-правової бази, що регулює відповідальність за правопорушення у сфері цифрових технологій, в тому числі у сфері електронних довірчих послуг та електронного підпису.

За час підготовки роботи О.В. Костенко зарекомендував себе з позитивної сторони. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження опубліковано у 15 наукових статтях, у т.ч. 6 – у співавторстві, 9 одноосібних статей опубліковано у фахових наукових виданнях України в галузі юридичних наук, перелік яких затверджено МОН України, 4 – у зарубіжних наукових виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз, одна з них у Scopus, а також у 13 тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах, семінарах форумах.

Індивідуальний план наукової роботи та індивідуальний навчальний план Костенко О.В. виконав у повному обсязі.

Зміст дисертації цілком відповідає заявленій дисертантом науковій спеціальності, робота пройшла належну апробацію. Дисертація є самостійною, завершеною роботою. Дослідження виконано зрозумілою, юридичною і літературно грамотною мовою. Оформлення дисертації відповідає встановленим МОН України вимогам.

Таким чином, викладене дозволяє зробити висновок про те, що дисертація на тему: «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» містить нові наукові положення й науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретне наукове завдання, що відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 року № 283), а також пп. 10, 11 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167, а її автор – Костенко Олексій Володимирович – заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Після виступу наукового керівника виступили **рецензенти** наукової роботи:

Рецензент – доктор юридичних наук, професор Довгань О.Д. відзначив, що ознайомлення зі змістом дисертації Костенка О.В. «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг» свідчить про актуальність теми, оскільки стосується важливого питання розвитку міжнародного співробітництва, правового регулювання такого його аспекту, як електронного підпису та електронних довірчих послуг. Дисертант має глибокі теоретичні та практичні знання окресленої проблематики, вміння самостійно узагальнювати і аналізувати нормативні матеріали, загальну та спеціальну літературу, робити правильні, науково-обґрунтовані висновки, формулювати визначення правових понять і пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

У той же час, слід зазначити, що обрані автором для дослідження проблеми недостатньою мірою досліджені в правовій науці, про що свідчить досить невелика кількість вітчизняних наукових праць, присвячених цим проблемам. Саме тому дисертаційна робота Костенка О.В. певною мірою усуває існуючі прогалини в масиві відповідних знань і цей факт додає їй додаткової актуальності. Актуальність дослідження підтверджується і тим, що дана робота виконана у межах науково-дослідної тематики Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України.

Автор досить повно висвітлив поставлену проблему, включивши до роботи питання дослідження актів міжнародного законодавства, регулювання сфери електронних підписів та електронних довірчих послуг в Україні, запропонував відповідні зміни до українського законодавства та ін. Пропозиції автора та досягнуті результати свідчать про інноваційність висновків дослідження, новизну та практичну цінність його роботи.

У роботі пропонується достатній інструментарій, який базується на положеннях законодавства, правозастосовної практики та зарубіжному досвіді. Авторські положення підтверджені певними науковими доказами, забезпечені джерельною базою проведеного дослідження, використанням різноманітних методичних прийомів аналізу поставлених проблем, достатньою апробацією отриманих результатів. Дисертантом опрацьовано достатня кількість наукових та нормативно-правових джерел, на які дослідник посилається у тексті рукопису під час полеміки щодо окремих питань проблематики дослідження та обґрунтовування власних висновків, що вказує на достатні знання здобувача предмету, на його навички до самостійного наукового аналізу.

Положення й висновки дослідження сформульовані дисертантом, використані під час роботи над дисертацією, джерела та наукові матеріали свідчать про ґрунтовне опрацювання автором як здобутків вітчизняних, так і зарубіжних учених. Усе це дає можливість стверджувати, що в підготовленій дисертаційній роботі забезпечено належний рівень об'єктивності та достовірності результатів дослідження.

Результатам дисертаційного дослідження Костенка О.В. властива достатня наукова новизна, що проявляється у вирішенні важливого наукового завдання з формування теоретико-методологічних та практичних положень щодо правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг шляхом удосконалення національного законодавства, що в цілому сприятиме ефективній реалізації стратегії цифрової трансформації України.

Дисертація виконана на належному науково-теоретичному рівні, її основні положення і висновки апробовані у 15 публікаціях, 9 з яких у збірниках, які входять до переліку наукових фахових видань та 13 представницьких наукових конференціях.

Поряд з позитивною оцінкою дисертаційного дослідження Костенка О.В., варто висловити окремі побажання і зауваження:

- не зовсім вдалим, на мою думку, є структурно-логічна побудова дисертації, де перший розділ висвітлює міжнародний досвід застосування електронного підпису, а вже другий – регулювання цієї сфери в Україні. Було б логічніше

перший і другий розділ поміняти місцями, виявити проблемні питання регулювання електронного підпису в Україні, і через призму цих проблем дослідити міжнародний досвід;

- автор у назві дисертації вживає термін «транскордонність», як певне територіальне обмеження застосування електронного підпису. Він визнає, що «у багатьох міжнародних нормативно-правових актах зустрічається термін «транскордонність», однак у жодному з них зміст цього терміну не конкретизовано». Дійсно, в умовах нинішнього інформаційного поля транскордонність виходить за рамки такого обмеження і може розповсюджуватися практично на всю територію як однієї, так і іншої держави. На мою думку цей термін, оскільки він є ключовим у дослідженні і від нього залежить його достовірність та новизна, слід було більш чітко визначити.

Проте висловлені зауваження в цілому не впливають на загальний позитивний висновок представленої на обговорення дисертації.

Враховуючи викладене вважаю, що за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Костенка О.В. «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг» відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 року № 283), Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167 і може бути рекомендована до розгляду в разовій спеціалізованій вченій раді відповідного профілю з метою здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник Золотар О.О. зазначила, що в сучасних умовах формування підходів до правового регулювання сфери довірчих послуг актуальність рецензованого дослідження не викликає сумнівів. Одними з основних складових сучасних суспільних відносин є швидкий обмін цифровою інформацією та забезпечення її актуальності, надійності, цілісності, оперативності, ідентичності, достовірності і повноти. Водночас, нові суспільні відносини між суб'єктами правовідносин під час: електронного обміну інформацією (Electronic Data Interchange); руху капіталу (Electronic Funds Transfer); торгівлі (e-Trade); використання електронних грошей (e-cash); маркетингу (e-market); банкінгу (e-banking); системи здоров'я (e-health) та в інших сферах вимагають надійних правових гарантій. Від ефективності правового регулювання у досліджуваній сфері безпосередньо залежить якість ведення бізнесу, рівень ВВП та інші економічні показники, що безперечно свідчить про обґрунтованість вибору теми дослідження.

Доцільним вбачається пропозиція здобувача щодо утворення довірчого органу «Державний електронний довірчий центр», з метою поліпшення бізнесу в Україні, активізації електронної транскордонної торгівлі та інших транскордонних електронних сервісів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації Костенка О.В., визначається певними науковими доказами, емпіричними фактами, структурою роботи й обраною здобувачем методикою дослідження.

Викладені у вступі та розділах основної частини роботи положення, які стосуються постановки проблеми в цілому, окремих її аспектів та способів їх вирішення переконують у тому, що відповідні питання теоретично і практично важливі та перспективні для дослідження.

Праця основана на достатній джерельній базі. Зроблені по тексту дисертації посилання свідчать, що здобувач достатньо ретельно вивчив праці попередніх дослідників цієї та суміжних проблем й відповідні нормативно-правові акти, належно орієнтується у них, є обізнаним у досліджених питаннях.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації обумовлюється перш за все тим, що дисертація є першою науковою працею, в якій вирішується важливе наукове завдання щодо формування теоретико-методологічних та практичних положень правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг шляхом удосконалення національного законодавства. Це сприятиме ефективній реалізації стратегії цифрової трансформації України, що в сучасних умовах є надважливим та своєчасним.

Результати дисертаційного дослідження отримали достатнє висвітлення в підготовлених і опублікованих Костенком О.В. 15 публікаціях та апробованих на 13 представницьких наукових конференціях.

Водночас, не зважаючи на загальне позитивне враження від дисертації Костенка О.В., дослідження містить окремі недоліки, що мають дискусійні положення, щодо яких доцільно надати додаткову аргументацію:

1. На нашу думку формулювання, що міститься на с.5 і с. 140, щодо характерної спрямованості законотворців «виключно в напрямку інтеграції українського законодавства в законодавче поле Європейського Союзу та ігнорування інтеграції в загальносвітові інформаційно-комунікаційні структури» не є коректним, адже законодавство і інформаційно-комунікаційні структури не є однопорядковими і не можуть порівнюватись та/або протиставлятись.

2. Автор стверджує, що «відсутність універсальних понять «транскордонності» та «транскордонних довірчих послуг» створює проблеми взаємного визнання транскордонних електронних довірчих послуг між країнами світу» (с.5), водночас, на нашу думку, цю проблему неможливо вирішити на національному рівні. Ця теза заслуговує на додаткову аргументацію і пропозиції щодо шляхів розв'язання окресленої проблеми.

3. У тексті дисертації мають місце некоректні, з позицій науковості мови, висловлювання, а також неузгодженість у використанні понять і категорій.

Попри висловлені незначні зауваження дисертація Костенка О.В. «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг» за актуальністю, ступенем наукової новизни, теоретичним й практичним значенням та отриманими результатами є самостійним і цілісним науковим дослідженням. Робота відповідає паспорту спеціальності 081 «Право», а також вимогам

нормативних документів та може бути рекомендована до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у разовій спеціалізованій вченій раді.

В обговоренні дисертаційного дослідження взяли участь:

Доктор юридичних наук, професор Беляков К.І. у своєму виступі зазначив, що вивчення дисертації Костенка О.В. та копій опублікованих здобувачем друкованих праць дозволяє зробити висновок про актуальність теми дослідження. Викладені у вступі та трьох розділах основної частини роботи положення, які стосуються постановки проблеми в цілому, окремих її аспектів та способів їх вирішення переконують у тому, що відповідні питання теоретично і практично важливі, недостатньо розроблені правовою наукою та перспективні для дослідження. Робота основана на достатній джерельній базі. Висновки й пропозиції роботи отримано із застосуванням традиційних й апробованих методів наукового пізнання. Актуальність теми дисертації підтверджується її узгодженістю з пріоритетними напрямками правових досліджень Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України та Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016 – 2020 роки.

Структура роботи є логічно обґрунтованою та відповідає предмету й завданням дослідження, а поставлені у вступі дисертації задачі здобувачем наукового ступеня виконані в повному обсязі.

Результати дисертаційного дослідження висвітлені в опублікованих дисертантом 15 підготовлених наукових публікаціях та 13 тезах доповідей на науково-практичних заходах. Окремі виявлені в ході рецензування недоліки стосуються здебільшого дискусійних питань, порушених в роботі, або мають характер побажань, спрямованих на покращення окремих її положень та не знижують позитивної оцінки наукової новизни, практичної значущості й ступеня завершеності дисертаційного дослідження.

На підставі викладеного Беляков К.І. зробив висновок, що дисертація Костенка О.В. «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг» є завершеним самостійним дослідженням, виконаним на належному рівні та відповідає вимогам пп. 10, 11 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167, а також паспорту спеціальності 081 «Право», а тому може бути рекомендована до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді в Науково-дослідному інституті інформатики і права НАПрН України.

Доктор юридичних наук, старший науковий співробітник Корж І.Ф. підтримав актуальність дослідження проблем правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг. Він підкреслив, що проведений дисертантом аналіз наукової проблеми є ґрунтовним, базується на апробованих методах наукового пошуку, традиційних для правової науки,

зокрема діалектичного, історичного, формально-логічного, порівняльно-правового, системно-структурного, методу синтезу, моделювання, логіко-семантичного методу та інших. Науковий аналіз є докладним, позиції здобувача наукового ступеня доведені на підставі аналізу джерел, широкої емпіричної бази, що підтверджує їх обґрунтованість. Загальна побудова дисертації, її змістовний і композиційний компоненти дають підстави вести мову про досягнення поставленої автором мети щодо комплексного напрацювання теоретико-методологічних та практичних положень правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг та електронних підписів, а також надання теоретично обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України. Проведена автором робота сприятиме ефективній реалізації стратегії цифрової трансформації України, що надає їй особливої цінності.

У цілому доповідач дав позитивну оцінку дисертаційному дослідженню Костенка О.В. за темою «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг», яка представлена до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії, є самостійним завершеним дослідженням, виконаним на належному рівні та відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 року № 283), а також пп. 10, 11 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167, а її автор – Костенко Олексій Володимирович – заслуговує присудження йому ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Узагальнюючи результати обговорення, дисертацію Костенка О.В. на тему «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг» можна рекомендувати до захисту.

На основі результатів обговорення присутніх на засіданні вирішили запропонувати такий

ВИСНОВОК

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації на тему «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг», поданої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний світ позначений процесами глобалізації, розвитку світової економіки, політичних, економічних, наукових, бізнесових, торговельних, інформаційних суспільних відносин, які безпосередньо впливають не тільки на міжнародну систему взаємовідносин, а й на

відповідні процеси в конкретних країнах, а також на забезпечення прав, задоволення інтересів і потреб їхніх громадян та державних інституцій.

Потужні інформаційні комп'ютерні технології дозволили започаткувати нові суспільні відносини між суб'єктами правовідносин під час: електронного обміну інформацією (Electronic Data Interchange); електронного руху капіталу (Electronic Funds Transfer); електронної торгівлі (e-Trade); використання електронних грошей (e-cash); електронного маркетингу (e-market); електронного банкінгу (e-banking); електронної системи здоров'я (e-health) та в інших сферах.

Обмін інформацією здійснюється в процесі електронних транзакцій у формі електронних (цифрових) документів або електронних послуг, а надійність інформації забезпечується застосуванням технології електронного підпису із використанням алгоритмів цифрового криптографічного захисту.

Незважаючи на високу надійність використання криптоалгоритмів, електронні підписи не мають широкого застосування через низьку довіру до цих сервісів. Недовіра до електронних підписів є бар'єром для впровадження в повсякденне життя багатьох сучасних інформаційних технологій через можливість технічного втручання в цифрові транзакції та транскордонні електронні послуги та неоднозначність трактування різних правових систем, норм міжнародного й національних законодавств, які забезпечують юридичні гарантії у сфері електронних довірчих послуг.

Проблема юридичної незахищеності електронного підпису свідчить про необхідність відокремлення правого регулювання суспільних відносин, пов'язаних із технологіями електронного підпису, від правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із застосуванням електронних довірчих послуг.

Слід зауважити, що досвід законодавчого регулювання використання електронних довірчих послуг під час транскордонного надання практично не вивчався, не узагальнювалися процедури їх транскордонного визнання, оскільки ці питання так чи інакше комплексно пов'язані із міжнародним та національним правом, юридичними та технічними нормативними актами, стандартами, порядками застосування різних математичних алгоритмів тощо.

Нині в національних правових системах різних держав існують різні підходи та відмінності в термінології і механізмах регулювання застосування електронних довірчих послуг, що породжує неврегульованість процедур транскордонного визнання електронних довірчих послуг, які надають та/або використовують суб'єкти різних юрисдикцій.

Враховуючи викладене, актуальним та суспільно необхідним завданням сьогодення є вдосконалення законодавства України, що стосується правового регулювання транскордонного надання електронних довірчих послуг.

Вирішення поставленого завдання можливо на основі дослідження теоретичних положень правових механізмів забезпечення процедур транскордонного визнання електронних довірчих послуг на основі порівняльного аналізу положень міжнародного права й законодавства іноземних держав.

Аналіз міжнародних актів у зазначеній сфері свідчить про нагальну потребу проведення їхньої своєрідної умовної кодифікації з метою імплементації положень «кодифікованого» документа в національне законодавство. Умовна

кодифікація означає створення своєрідного «кодифікованого акту» міжнародного права, який би об'єднав правові положення всіх наявних декларацій, резолюцій та інших міжнародних документів за принципами звичайної кодифікації. Такий підхід надав би можливість суттєво підвищити ефективність імплементації положень міжнародного права до національного законодавства України.

Теоретичним підґрунтям дисертаційної роботи в частині правового регулювання інформаційної сфери стали праці вчених: І.В. Арістової, О.А. Баранова, К.І. Беякова, В.М. Брижка, Р.А. Калюжного, Л.П. Коваленко, С.П. Кудрявцевої, А.І. Марущака, А.М. Новицького, О.В. Олійника, В.Г. Пиличука, І.М. Сопілко, М.Я. Швеця, В.С. Цимбалюка та ін.

За останні роки питання використання цифрового підпису досліджувалися в наукових працях: І.Л. Бачило, І.В. Гавловського, І.Д. Горбенка, Ю.І. Горбенка, О.В. Корнейка, Ю.М. Куракіної, О.В. Потія, Б.О. Погорелова, А.О. Мелашенка, О.Л. Перевозчикова.

Окремі питання застосування електронних підписів досліджено такими зарубіжними авторами, як: Дон Джонсо, Скот Ванстоун, Ванебо Мао, Алан Турі, Стефан Масон, Кароліна Лаборде, Стефе Блайс, Тромер Пеллігріні, Майк Джаст, Паул ван Ооршот.

Незважаючи на зазначені роботи вчених, проблема правового регулювання транскордонного визнання електронних довірчих послуг досліджувалась недостатньо, окремі її аспекти висвітлено фрагментарно.

Таким чином, актуальним є проведення досліджень щодо визначення теоретико-методологічних положень правового регулювання та вдосконалення національного законодавства для створення умов щодо надання електронних довірчих послуг у транскордонному режимі з метою забезпечення довіри до широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій і в суспільному житті України, і в міжнародній співпраці, що сприятиме ефективній реалізації стратегії цифрової трансформації держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано з урахуванням «Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016 – 2020 роки», затвердженої Загальними зборами НАПрН України 03.03.2016 року.

Дослідження проведено в рамках науково-дослідних робіт Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України «Теоретико-правові основи захисту прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері» (січень 2018 р. – грудень 2022 р., номер державної реєстрації 0117U007745) та «Теоретико-методологічні засади правового регулювання суспільних відносин в умовах використання технологій Інтернет речей» (січень 2017 р. – грудень 2019 р., номер державної реєстрації 0116U007744).

Мета і завдання дослідження

Метою дисертаційної роботи є теоретичне обґрунтування та наукова розробка пропозицій щодо удосконалення правового регулювання транскордонного надання електронних довірчих послуг, що сприятиме ефективній реалізації стратегії цифрової трансформації України.

Відповідно до мети дослідження визначено такі основні завдання:

- надати характеристику трансформації суспільних відносин в суспільні інформаційні відносини, що стосується транскордонного надання електронних довірчих послуг;

- розкрити основні теоретичні проблеми міжнародного та внутрішньодержавного права у сфері електронних довірчих послуг та електронних підписів;

- дослідити міжнародне законодавство та нормативно-правові акти регіональних міжнародних організацій, окремих країн Європи, що стосується сфери електронних довірчих послуг та електронних підписів;

- проаналізувати досвід законодавчого регулювання правовідносин у сфері електронного підпису та електронних довірчих послуг у Сполучених Штатах Америки та країнах Латинської Америки;

- охарактеризувати існуючі підходи до вирішення проблеми визнання іноземних електронних довірчих послуг та електронних підписів у міжнародних нормативно-правових актах та актах регіональних міжнародних організацій та законах окремих країн Європи;

- здійснити аналіз законодавства пострадянських країн та окремих країн Азії у сфері регулювання транскордонного надання електронних довірчих послуг та електронного підпису;

- проаналізувати існуючу правову модель суспільних відносин у сфері електронних довірчих послуг в Україні, та з урахуванням сучасних світових тенденцій надати пропозиції щодо її удосконалення;

- здійснити порівняльний аналіз міжнародного законодавства та нормативно-правових актів окремих країн щодо понятійно-категоріального апарату сфери застосування електронних довірчих послуг та електронного цифрового підпису;

- окреслити загальний стан розвитку законодавства України у сфері транскордонного надання електронних довірчих послуг та виявити існуючі проблеми у цій сфері;

- розробити пропозиції щодо удосконалення складу суб'єктів правовідносин, пов'язаних з транскордонним наданням електронних довірчих послуг та електронного підпису, а також правових механізмів запровадження загальнообов'язкової форми їх юридичної відповідальності під час застосування електронних підписів;

- напрацювати конкретні пропозиції щодо удосконалення національного законодавства шляхом внесення змін до нормативно-правових актів України у сфері правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері електронних довірчих послуг.

Предметом дослідження є правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та завдань у роботі використано загальнонаукові методи, зокрема:

– діалектичний – для узагальнення наукових підходів, розробок, пропозицій учених, виявлення основних напрямів дослідження за темою дисертації;

– історико-правовий – з метою вивчення стану наукової розробки теми дослідження та її джерельної бази;

□ порівняльно-правовий – для дослідження регулятивного законодавства в Україні та інших країнах;

□ формально-логічний – використано як універсальний спосіб аргументування положень і висновків автора;

□ формально-юридичний – для дослідження норм чинного законодавства у сфері електронного підпису;

□ соціологічний – для обробки офіційної та власноруч сформованої статистичної інформації як одного з джерел відомостей про предмет дослідження;

□ догматичний – для тлумачення юридичних категорій, за його допомогою поглиблено й уточнено понятійний апарат.

Методологічною основою роботи є система методів, яка була дібрана з урахуванням мети та особливостей дослідження для найбільш повного розкриття його предмета. Обґрунтованість та достовірність дослідження забезпечили загальнонаукові, спеціально-наукові та конкретно-наукові методи пізнання, зокрема діалектичний метод пізнання, історичний, формально-логічний, порівняльно-правовий, системно-структурний, метод синтезу, моделювання, логіко-семантичний метод, герменевтичний та інші.

Завдяки *формально-логічному та порівняльно-правовому* методам було досліджено зарубіжні та українські нормативно-правові акти на предмет закріплення в них норм та процедур визнання іноземних електронних підписів на міжнародному та місцевому рівнях (підрозділ 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 2.3), ці методи допомогли виявити шляхи вдосконалення українського законодавства та його гармонізації з нормами міжнародного права в частині визнання іноземних електронних підписів, а також внесення змін до законодавства, яке регулює предметну сферу (підрозділ 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). *Формально-логічний метод* також надав можливість виявити прогалини, які існують у правовій регламентації змісту правовідносин під час застосування електронних підписів (підрозділ 2.3).

Використання *системно-структурного методу* забезпечило формулювання системи специфічних правових принципів інформаційної взаємодії (підрозділ 2.2). Об'єднання методів *синтезу моделювання та системно-структурного аналізу* дозволило запропонувати прогресивну сучасну правову модель суспільних відносин сфери електронних підписів в Україні (підрозділи 3.1, 3.2). За допомогою *діалектичного та історичного* методів було визначено витoki проблеми неналежного правового регулювання галузі (підрозділи 1.3, 3.1). *Статистичний* було використано при обробці результатів діяльності суб'єктів сфери цифрового підпису в Україні (підрозділ 2.1).

Нормативно-правову базу дисертації становлять: Конституція України, закони України, укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, акти міжнародного права, Комісії ООН з міжнародного торговельного права

(ЮНСІТРАЛ), документи Ради Європи, Європейського Союзу, нормативно-правові акти окремих країн світу, що регулюють інформаційні відносини у сферах надання електронних довірчих послуг, електронних підписів та електронної ідентифікації.

Науково-теоретичну основу дисертації становлять теоретико-методологічні розробки та монографічні дослідження вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі інформаційного та інших галузей права, а також напрацювання науковців у цьому напрямі.

Емпіричну основу роботи становлять результати статистичних досліджень та зведених даних органів державної влади й суб'єктів сфери електронних довірчих послуг за період 2014 – 2019 рр.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першою комплексною науковою працею, у якій вирішується важливе наукове завдання з формування теоретико-методологічних та практичних положень щодо правового забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг шляхом удосконалення національного законодавства, що сприятиме ефективній реалізації стратегії цифрової трансформації України.

У рамках проведеного дослідження одержано такі найбільш значущі результати, що мають наукову новизну й виносяться на захист, зокрема:

уперше:

- запропоновано визначення понять «компрометація особистого ключа цифрового підпису», «державний цифровий довірчий центр», що сприятиме системному правовому використанню електронних довірчих послуг, підвищенню рівня довіри до електронних сервісів;

- запропоновано шляхи удосконалення нормативно-правового регулювання сфери електронних довірчих послуг та електронного підпису;

- розроблено пропозиції щодо внесення змін до національного законодавства з метою забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг, зокрема, запропоновано: створення Державного цифрового довірчого центру; внесення додаткових суб'єктів до Закону України «Про електронні довірчі послуги», таких як Національне агентство України з питань державної служби та Державного цифрового довірчого центру;

удосконалено:

- визначення понять «транскордонні електронні довірчі послуги», «транскордонні електронні послуги», що сприятиме чіткому правовому регулюванню суспільних відносин, пов'язаних із транскордонним наданням електронних довірчих послуг та електронного цифрового підпису;

- сучасну правову модель суспільних відносин у сфері транскордонного надання електронних довірчих послуг;

- склад та характеристики суб'єктів правовідносин, пов'язаних із наданням електронних довірчих послуг;

- правові механізми запровадження загальнообов'язкової форми юридичної відповідальності підписувачів, користувачів, надавачів кваліфікованих електронних довірчих послуг, а також органів державної влади та місцевого самоврядування під час застосування електронних підписів;

дістали подальшого розвитку:

□ підходи до обґрунтування та розуміння трансформації суспільних відносин у сфері електронного підпису, які відбуваються одночасно із перетворенням законодавства не тільки в напрямі адаптації до законодавства Європейського Союзу, але й гармонізації із законодавством інших країн світу;

□ науково-теоретичні та практичні рекомендації щодо вдосконалення правових механізмів державного управління у сфері електронних підписів;

□ систематизація міжнародного та зарубіжного досвіду у сфері електронних підписів;

□ пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства в частині регулювання визнання іноземних електронних підписів;

□ напрями правового упорядкування проблем застосування електронних підписів;

□ напрями розвитку державних електронних сервісів в рамках стратегії «Держава в смартфоні» та перспективи транскордонного надання електронних довірчих послуг.

Практичне значення одержаних результатів проведеного дослідження полягає у тому, що сформульовані та методологічно обґрунтовані висновки можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – положення та висновки дисертації було використано в процесі розробки пропозицій щодо актуальних проблем правового регулювання та першочергових заходів у сфері забезпечення кібернетичної безпеки України, а також можуть бути використані в процесі подальшої розробки актуальних проблем інформаційного права, правових проблем регулювання інформаційної взаємодії в інших сферах життєдіяльності суспільства, як на місцевому так і на державному рівні (акт впровадження Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України від 20.02.2000 р.);

освітньому процесі – при викладанні навчального циклу дисциплін з інформаційного права, програм підвищення кваліфікації державних службовців за тематикою «Цифрова грамотність публічних службовців. Smart-технології», «Електронне декларування публічних службовців», «Електронне урядування в сучасній системі державного управління», «Доступ до публічної інформації» (акт впровадження Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України» від 29.10.2019 р. № 23-11/496).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею. Наукова новизна, висновки та рекомендації сформульовані автором самостійно, обґрунтовані на підставі особистих досліджень та міркувань. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та положення, які одержано особисто здобувачем (90% змісту). При використанні наукових праць інших учених, нормативно-правових актів, джерел емпіричної інформації на них зроблено відповідні покликання.

Апробація результатів дослідження. Результати роботи були оприлюднені автором на міжнародних та науково-практичних конференціях, круглих столах,

семінарах, форумах: 16-th International conference SAIT 2014 «System Analysis and Information Technologies» (Київ, 26 – 30 травня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритетні напрямки розвитку сучасної юридичної науки» (Харків, 14 – 15 вересня 2018 р.); Міжнародна IX Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права» (Львів, 16 – 17 березня 2018 р.); IV International Scientific and Practical Conference «Methodology of Modern Research» (Dubai, UAE, 31 march 2018); Міжнародна науково-практична конференція «Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах», (Запоріжжя, 24 – 25 серпня 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Стан та перспективи розвитку юридичної науки» (Дніпро, 1 вересня 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Право як ефективний суспільний регулятор» (Львів, 15 – 16 лютого 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» (Одеса, 8 – 9 березня 2019 р.); Перша науково-практична конференція «Інформаційне право: сучасні виклики і напрями розвитку» (Київ, 18 жовтня 2018 р.); Друга науково-практична конференція «Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження» (Київ, 29 листопада 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза» (Кишинев, Республіка Молдова, 23 – 24 березня 2018 р.); Міжнародна наукова конференція «Чотирнадцяті читання. Проблеми імплементації національного законодавства до угоди про асоціацію між Україною та ЄС» (Київ, 17 – 18 квітня 2019 р.); II міжнародна науково-практична конференція «Інтелектуальна власність і право на шляху до сталого розвитку України» (Київ, 19 квітня 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Право як ефективний суспільний регулятор» (Львів, 15 – 16 лютого 2019 р.); Міжнародний форум «PKI Forum UA-2018» (Київ, 3 – 4 жовтня 2018 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 15 наукових статтях, 12 з них опубліковано у фахових виданнях у галузі юридичних наук, перелік яких затверджено Міністерством освіти і науки України, 4 – у зарубіжних наукових виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз, у т.ч. 1 - у **Scopus**, а також у 13 тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах, семінарах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У наукових фахових виданнях України

1. Костенко О.В. Міністерство юстиції України - вікно держави у світовий простір електронного цифрового підпису. *Бюлетень Міністерства юстиції України* №3. 2014. С.142–149.
2. Костенко О.В. Правове регулювання транскордонного визнання сертифікатів електронних підписів та електронних довірчих послуг в законодавстві пострадянських країн. *Фаховий науковий журнал «Право і суспільство»*. № 5. Частина 2. 2018. С. 110–116.

3. Костенко О.В. Проблеми правового регулювання визнання іноземних електронних довірчих послуг в Україні. *Фаховий науковий журнал «Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. № 51. Т. 1. 2018. С. 192–197.

4. Костенко О.В. Електронний підпис та електронні довірчі послуги в законодавстві Сполучених Штатів Америки. *Науковий фаховий журнал «Інформація і право»*. № 3 (26) 2018. С. 76–84.

5. Костенко О.В. Правове регулювання транскордонного визнання сертифікатів електронних підписів та електронних довірчих послуг в міжнародному законодавстві. *Фаховий збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права»*. № 4 2018. С. 13–19.

6. Костенко О.В. Проблеми правового регулювання та розвиток кібернетичної безпеки України на сучасному етапі. *Науковий фаховий журнал «Інформація і право»*. № 3 (30) 2019. С. 96–105.

7. Горбенко Ю.И., Потий А.В., Костенко А.В., Исирова Е.В., Горбенко И.Д. Состояние и сущность процессов нормализации европейской нормативной базы в области электронных подписей. *Прикладная радиоэлектроника*, № 3. Т. 13. 2014. С. 261–267. (1,0/0,2 ум. друк. арк.)

8. Костенко О.В. Костенко В.В. Транскордонна ідентифікація фізичних та юридичних осіб, як елемент правового регулювання електронних довірчих послуг в Європейському союзі. *Фаховий науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки»*. № 29 (68) 2018. С. 90–93.

9. Костенко О.В. Костенко В.В. Шляхи запровадження електронних довірчих послуг в нотаріальному процесі. *Фаховий науковий журнал «Південноукраїнський правничий часопис»* № 4 2018. С.118–123. (0,6/0,3 ум. друк. арк.);

10. Костенко О.В., Костенко В.В. Особливості правового регулювання сфери електронних підписів в законодавстві країн Латинської Америки. *Науковий фаховий журнал «Право і суспільство»*. № 2. 2019. С.102–110. (0,6/0,3 ум. друк. арк.);

11. Костенко О.В., Костенко В.В. Електронні підписи та порядок визнання іноземних сертифікатів електронних підписів в законодавстві окремих країни Азії. *Науковий фаховий журнал «Науковий вісник публічного та приватного права»* №1 2019. С.10–106. (0,6/0,3 ум. друк. арк.);

У зарубіжних виданнях та наукових фахових виданнях України, зареєстрованих у міжнародних наукометричних базах:

12. Костенко О.В. Компрометація особистого ключа електронного підпису (правовий аспект). *Міжнародний науковий журнал «International journal of innovative technologies in economy»* № 3(15) 2018 С. 15–22.

13. Костенко А.В. Проблемы правового регулирования признания иностранных электронных доверительных услуг в Украине. *Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata»*. № 10/2(322). 2018. С. 54–58.

14. Костенко О.В. Сучасна правова модель суспільних відносин сфери електронних довірчих послуг в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Recht der Osteuropäischen Staaten»* №4. 2018. С. 139–142.

15. Mykhailo Loshytskyi, Oleksii Kostenko, Ihor Koropatnik, Galyna Tereshchuk, Vladyslav Karelin. Organization competence of NATO information security policy. *Journal of security and sustainability issues*. Volume 9, Number 3. 2020. p. 735 -746 (1,0/0,2 ум. друк. арк.) **Scopus**

Публікації в інших виданнях, тези наукових доповідей:

16. Костенко О.В. Проблеми правового регулювання транскордонного визнання іноземних електронних послуг та іноземного сертифікату електронного підпису в Україні. *Стан та перспективи розвитку юридичної науки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, 31 серпня – 1 вересня 2018 р., Дніпро /упорядн.: Громадська організація «Правовий світ», 2018. С. 65–69.

17. Костенко О.В. Правове регулювання транскордонного визнання сертифікатів електронних підписів та електронних довірчих послуг в законодавстві пострадянських країн. *Пріоритетні напрямки розвитку сучасної юридичної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, 14-15 вересня 2018 р., м. Харків./упорядн.: Громадська організація «Асоціація аспірантів-юристів». 2018. С. 45–49.

18. Костенко О.В. Правове регулювання транскордонного визнання сертифікатів електронних підписів та електронних довірчих послуг в міжнародному законодавстві. *Інтеграція юридичної науки і практики в сучасних умовах: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, 24-25 серпня 2018 р., м. Запоріжжя./ упорядн.: Класичний приватний університет. 2018. С. 66–69.

19. Костенко О.В. Шляхи правого регулювання електронних довірчих послуг в Європейському Союзі. *Інформаційне право: сучасні виклики і напрями розвитку: матеріали Першої науково-практичної конференції* 18 жовтня 2018р., Київ/упорядн.: Національна академія правових наук України, Науково-дослідний інститут інформатики і права, Національний технічний університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» факультет соціології і права, Навчально-науковий центр інформаційного права та правових питань інформаційних технологій. 2018. С. 190–193.

20. Костенко О.В. Правові питання регулювання довірчих послуг в міжнародних актах UNCITRAL. *Інтернет речей: Проблеми правового регулювання та впровадження: матеріали Другої науково-практичної конференції*, 29 листопада 2018 м. Київ/ упорядн.: Комітет Верховної Ради України з питань інформатизації та зв'язку, Національна академія правових наук України Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» факультет соціології і права. 2018. –С. 160–164.

21. Костенко О.В. Правова адаптація суспільних відносин в сфері цифрового підпису та електронних довірчих послуг в Україні до законодавства ЄС.

Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 марта 2019 р., Кишинів, Республика Молдова/упорядн.: Institutul decerchetari, politice si sociologice universitate de stat «Alec Russo» din balti institutul din balti institutul destinte penale criminologie aplicata, 2019. С. 136–139.

22. Костенко О.В. Компрометація особистого ключа електронного підпису (правовий аспект). *Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16-17 березня 2019 р., Львів/ упорядн.: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». 2018. – С. 102–104.*

23. Костенко О.В., Капшук О.О. Проблема інтеперабельності Національної системи електронного цифрового підпису в Україні та шляхи їх вирішення. *6-th International conference SAIT 2014 «System Analysis and Information Technologies», 26-30 травня 2014 р. Київ/упорядн. Natalia D.Pankratova, Institute for Applied System Analysis of National Technical University of Ukraine Kyiv Polytechnic Institute, 2014. С. 297–298. (0,6/0,3 ум. друк. арк.).*

24. Костенко О.В., Костенко В.В. Імплементация національного законодавства в сфері електронних довірчих послуг до регламенту ЄС. *Чотирнадцяті юридичні читання. Проблеми імплементації національного законодавства до угоди про асоціацію між Україною та ЄС.: матеріали міжнародної наукової конференції 17-18 квітня 2019 р., Київ. упорядн.: Науководослідний інститут інформатики і права НАПрН України, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Центр правової освіти і науки, Громадська організація «Феміда». 2019. С. 16–19. (0,6/0,3 ум. друк. арк.).*

25. Костенко О.В., Костенко В.В. Вирішення проблем правового регулювання сфери цифрового підпису та електронних довірчих послуг в Україні. *Сутність та значення законодавства на розвиток суспільних відносин: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 8-9 березня 2019 р., Одеса/ упорядн.: Причорноморська фундація права. 2019. С. 55–58. (0,6/0,3 ум. друк. арк.).*

26. Костенко О.В., Костенко В.В. Вирішення проблем законодавства щодо застосування електронного підпису та електронних довірчих послуг в транскордонному режимі. *Право як ефективний суспільний регулятор: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 15–16 лютого 2019 р., Львів/ упорядн.: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». 2019. С. 79–81. (0,6/0,3 ум. друк. арк.).*

27. Костенко О.В., Костенко В.В. Модернізація суспільних та правових відносин сфери цифрового підпису відповідно до угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Інтелектуальна власність і право на шляху до сталого розвитку України, матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 19 квітня 2019 р., Київ / упорядн.: Міністерство освіти і науки України Національний університет «Одеська юридична академія» Київський інститут інтелектуальної власності та права. 2019. С. 11. (0,6/0,3 ум. друк. арк.).*

28. Костенко О.В., Костенко В.В. Проблеми компрометації цифрового підпису, як елемента фіксації авторського права. *Інтелектуальна власність і право на шляху до сталого розвитку України, матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції*, 19 квітня 2019 р., Київ/ упорядн.: Міністерство освіти і науки України Національний університет «Одеська юридична академія» Київський інститут інтелектуальної власності та права. 2019. С. 6. (0,6/0,3 ум. друк. арк.).

Оцінка мови та стилю дисертації.

Дисертація написана грамотно, а стиль викладення матеріалів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечують легкість і доступність їх сприйняття.

Відповідність дисертації спеціальності, з якої вона подається до захисту. Робота відповідає вимогам порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), а також пп. 10, 11 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167, і може бути подана до разової спеціалізованої вченої ради для її захисту.

В результаті відкритого голосування учасники засідання фахового семінару в кількості 12 осіб подали голоси «за». Ніхто із учасників фахового семінару не проголосував «проти» рекомендації дисертаційної роботи Костенка О.В. на тему «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг» до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді.

У результаті експертизи дисертації та повноти публікації основних результатів дослідження Костенка Олексія Володимировича

ПОСТАНОВИЛИ:

1. Висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Костенка Олексія Володимировича на тему «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг» схвалити.

2. Констатувати, що за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та практичною значущістю здобутих результатів дисертація Костенка Олексія Володимировича відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пп. 10, 11 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167.

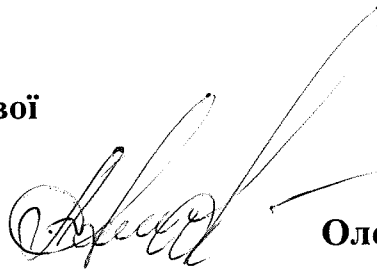
3. Рекомендувати дисертацію Костенка О.В. на тему «Правове забезпечення транскордонного надання електронних довірчих послуг» до захисту на здобуття

ступеня доктора філософії у разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 081 «Право».

Результати голосування присутніх на засіданні докторів та кандидатів наук за профілем поданої на розгляд дисертації: за – 12; проти – немає; утримались – немає.

Рецензент

Перший заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України доктор юридичних наук, професор

Олександр Довгань

Рецензент

Завідувач науково-дослідного сектору Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Ольга Золотар